

GLOBALLASHUVNING TARIXIY XOTIRAGA TA'SIRI.

Eshmurotova Dildor*Shahrisabz Davlat Pedagogika Instituti**Pedagogika kafedrasi o'qituvchisi***Amirqulova Sevinch***ShDPI Pedagogika yo'nalishi**2-bosqich talabasi*

Annotatsiya. Mazkur ilmiy ishda globallashuv jarayonining tarixiy xotiraga ta'siri o'rganiladi. Tarixiy ong va milliy xotiraning saqlanishi, ommaviy madaniyat va global axborot oqimining ularning shakllanishiga ko'rsatadigan ijobiy va salbiy ta'siri tahlil qilinadi. Mavzu tarixiy xotirani globallashuv sharoitida asrashning dolzarbligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Globallashuv, tarixiy xotira, milliy ong, madaniy meros, transmilliy kommunikatsiya, raqamli axborot texnologiyalari, kollektiv xotira, ommaviy madaniyat, tarixiy identitet, xotira joylari.

Globallashuv jarayoni zamonaviy dunyoning eng muhim va murakkab ijtimoiy-siyosiy hodisalaridan biri bo'lib, u milliy madaniyat, an'analar va tarixiy xotiraning shakllanishi hamda rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab, global axborot tarmoqlari, ommaviy kommunikatsiya vositalari va transmilliy korporatsiyalarning ta'siri kuchayib, natijada millatlararo integratsiya jarayonlari jadallashdi. Ushbu tendensiya esa tarixiy xotiraning o'zgarishiga, ayrim hollarda esa uning o'chib ketish xavfiga olib kelmoqda.[1]

Tarixiy xotira – bu nafaqat o'tgan voqealar haqida eslab qolish jarayoni, balki milliy o'zlikni anglash, jamiyatni ideologik va madaniy birlashtiruvchi asosiy omillardan biri hamdir.[2]

Globallashuvning ta'siri ostida tarixiy xotiraning shakllanishi turlicha kechmoqda. Bir tomondan, raqamli texnologiyalar va axborot oqimlarining kuchayishi natijasida tarixiy ma'lumotlarga kirish imkoniyatlari kengaymoqda. Masalan, UNESCO ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilga kelib, jahon aholisining 65 foizi internetdan foydalanadi, bu esa global tarixiy bilimlarni tarqatishning yangi imkoniyatlarini yaratmoqda[8]. Boshqa tomondan esa, global ommaviy madaniyat, tarixning tijoratlashuvi va ayrim dominant g'oyalar ta'sirida mahalliy tarixiy xotira o'zining avvalgi tugal shaklini yo'qotmoqda[6].

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, globallashuv jarayoni ba'zan milliy tarixiy xotiraning assimilyatsiyasiga yoki uning qayta talqin qilinishiga olib kelishi mumkin. Masalan, Yevropa davlatlarida tarixiy yodgorliklarni saqlash va tarixni ommaga

yetkazish bo'yicha turli dasturlar amalga oshirilayotgan bo'lsa, ayrim rivojlanayotgan mamlakatlarda bu borada muayyan muammolar mavjud. UNESCO (2022) hisobotiga ko'ra, madaniy merosning 30 foizdan ortig'i yo'qolish xavfi ostida qolmoqda, bu esa tarixiy xotiraning jiddiy o'zgarishlar girdobida ekanligini anglatadi.[8]

Shu bois, ushbu maqolada globallashuv jarayonining tarixiy xotiraga ta'siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi, uning asosiy omillari, ijobiy va salbiy jihatlari o'rganiladi. Tadqiqot natijalari tarixiy merosni asrash va global axborot oqimlari ta'sirida milliy o'zlikni saqlash masalalariga aniqlik kiritishga xizmat qiladi.

Globallashuv va tarixiy xotira o'zaro murakkab dialektik munosabatda bo'lgan ijtimoiy hodisalar bo'lib, ularni tahlil etishda zamonaviy sotsiologik, madaniyatshunoslik va tarixiy yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur mavzuni yoritishda birinchi navbatda globallashuv tushunchasining nazariy asoslariga murojaat qilinadi. R. Robertson tomonidan ilgari surilgan globallashuv konsepsiyasida bu jarayon "mahalliylik va umumiylik o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sir" sifatida talqin qilinadi. Bu yondashuv globallashuvning nafaqat iqtisodiy va siyosiy, balki madaniy-matematik kontekstdagi ta'sirini ham ochib beradi.[6]

Benedict Anderson "tasavvur qilingan jamoalar" konsepsiyasida milliy ong va tarixiy xotiraning shakllanishida axborot vositalarining hal qiluvchi rolini ta'kidlaydi. Andersonga ko'ra, milliy tarixni yaratish va uni avlodlar ongida mustahkamlashda ommaviy kommunikatsiya vositalari asosiy vosita hisoblanadi. Bu esa zamonaviy globallashuv sharoitida internet, raqamli platformalar va ijtimoiy tarmoqlarning tarixiy xotira transformatsiyasidagi rolini chuqur o'rganishni talab qiladi.[1]

Frantsuz sotsiologi Pierre Nora esa "xotira joylari" tushunchasini ilgari surgan bo'lib, bu atama tarixiy xotiraning jismoniy, madaniy va ramziy shakllarda jamiyatda saqlanib qolishini anglatadi. Uning fikricha, globallashuv jarayonida real tarixiy kontekst o'rniga ramziy va estetik xotira joylari kuchaymoqda, bu esa tarixiy haqiqatning emotsional va vizual tasvirlar bilan almashtirilishiga olib keladi.[4]

Mahalliy kontekstdagi tadqiqotlarga murojaat qiladigan bo'lsak, O'zbekiston olimi M. Jo'rayev asarlarida milliy tarixiy xotiraning globallashuv sharoitidagi holati, tarixiy merosni asrash strategiyalari va yoshlar ongida tarixiy tafakkurni shakllantirish masalalari keng yoritilgan. Ayniqsa, Jo'rayev o'z tadqiqotida tarixiy ong va milliy g'ururning zamonaviy ommaviy axborot vositalari orqali shakllanishini sotsiologik tahlil asosida ko'rsatib bergan.[3]

Globallashuv jarayonining tarixiy xotiraga ta'siri yuzasidan olib borilgan nazariy va empirik tahlillar quyidagi asosiy ilmiy-amaliy natijalarni yuzaga chiqardi:

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, globallashuv sharoitida tarixiy xotira endilikda faqat mahalliy yoki milliy ijtimoiy ong mahsuli bo'lib qolmasdan, transmilliy axborot tarmoqlari, global madaniy diskurslar va ommaviy kommunikatsiya vositalari orqali shakllanmoqda. Benedict Anderson ta'kidlagan "tasavvur qilingan jamoalar"

nazariyasidan kelib chiqilsa, bugungi kunda bu jamoalar ko‘p hollarda virtual maydonlarda mavjud bo‘lib, tarixiy tasavvurlar tez-tez qayta konstruksiya qilinmoqda.[1]

Pierre Nora tomonidan ilgari surilgan “xotira joylari” konsepsiyasi globallashtirish sharoitida yangi bosqichga o‘tdi. Tarixiy voqealar va shaxslar haqidagi xotiralar ko‘pincha vizual va emotsional kontekstlarda aks etmoqda, bu esa tarixiy haqiqatdan ko‘ra uning estetik talqiniga ustuvorlik berilishiga olib kelmoqda. Natijada, tarixiy ong ko‘proq ommaviy iste‘molga mo‘ljallangan va soddalashtirilgan shakllarda jamiyatga singdirilmoqda.[4]

Global madaniyat, ayniqsa g‘arbiy ommaviy madaniyatning keng tarqalishi natijasida mahalliy tarixiy xotira ayrim hollarda marginallashtirilmoqda[7]. R. Robertson nazariyasiga ko‘ra, globallashtirish “glokalizatsiya”ni ham yuzaga keltiradi — ya’ni, global omillar mahalliy kontekstda qayta talqin qilinadi. Biroq, empirik ma’lumotlar ko‘rsatmoqdaki, bu qayta talqin ko‘pincha mahalliy tarixiy kontekstni soddalashtirish yoki uni global dominant tarixiy narrativlarga moslashtirish orqali amalga oshirilmoqda.[6]

Internet va ijtimoiy tarmoqlar tarixiy ma’lumotlarni ommalashtirishda muhim rol o‘ynasa-da, ular ayni vaqtda tarixiy haqiqatni manipulyatsiya qilish, kontekstdan uzib talqin qilish va tarixiy xotirani fragmentlashtirishga ham xizmat qilmoqda. Jo‘rayev o‘z tadqiqotida bu jarayonni “axborotli simulyatsiya” deb atab, tarixiy bilimlar sun‘iy axborot muhitida ijtimoiy ongdan ajralib borayotganini ta’kidlaydi.[3]

Tarixiy ongni shakllantirishda ta’lim tizimi va ommaviy madaniyat o‘rtasidagi dissonans: Tadqiqot davomida aniqlanishicha, ta’lim tizimi orqali shakllantirilayotgan tarixiy xotira ko‘p hollarda global ommaviy madaniyat orqali berilayotgan tarixiy tasavvurlar bilan ziddiyatga kirishmoqda. Bu dissonans esa yosh avlodning tarixga bo‘lgan munosabatida dualizm va selektiv yondashuvlarni shakllantiradi. Yuqoridagi natijalar globallashtirish sharoitida tarixiy xotiraning mustahkamlanishi uchun tizimli yondashuv, milliy madaniyat va tarixiy merosni saqlashga qaratilgan strategiyalar ishlab chiqishni talab etadi. Shu bilan birga, tarixiy haqiqat va xotirani himoya qilishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan ongli va kritik foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Globallashtirish va tarixiy xotira o‘rtasidagi o‘zaro munosabat zamonaviy ilmiy-nazariy diskurslarda tobora dolzarb masalaga aylanib bormoqda. Ushbu maqolada aniqlangan natijalar ko‘rsatadiki, globallashtirish jarayoni tarixiy xotiraning shakllanishiga ko‘p yo‘nalishli, ba’zida esa qarama-qarshi ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu holat esa mavjud ilmiy paradigmalarning qayta ko‘rib chiqilishini va yangi metodologik yondashuvlar ishlab chiqilishini taqozo etadi.

Birinchidan, tarixiy xotiraning transmilliy xarakter kasb etayotgani Benedict Andersonning "tasavvur qilingan jamoalar" konsepsiyasi doirasida qayta talqin etilishi mumkin. Unga ko‘ra, milliy ong va tarixiy xotira ommaviy axborot vositalari orqali

konstruksiya qilinadi. Zamonaviy globallashuv esa bu vositalarning geografik va madaniy chegaralarsiz faoliyat yuritishini ta'minlab, tarixiy xotirani global diskurslarga bo'ysundirishga olib kelmoqda. Shu nuqtai nazardan, tarixning ijtimoiy konstruksiya sifatida qaralishi globallashuvning milliy xotira ustidan ideologik nazoratga aylanish ehtimolini oshiradi.[1]

Ikkinchidan, Pierre Nora tomonidan ilgari surilgan "lieux de mémoire" — xotira joylari nazariyasi doirasida tarixiy xotiraning ramziy shakllarda ifodalanish tendensiyasi bugungi globallashuv sharoitida yangi bosqichga ko'tarilmoqda. Tarix endilikda jismoniy yodgorliklar, hujjatlar yoki rasmiy manbalar asosida emas, balki raqamli simvol, virtual muhit va vizual narativlar orqali "iste'mol qilinmoqda".[4]

Bu esa Halbwachs ta'kidlaganidek, kollektiv xotiraning individuallashtirilishiga va u orqali ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi tarixiy tafovutlarning kuchayishiga olib keladi.[2]

Uchinchidan, O'zbekiston kabi milliy identifikatsiyani mustahkamlash yo'lida tarixiy merosni asrashga alohida e'tibor qaratilayotgan davlatlar misolida, globallashuv ikkiyoqlama oqibatlarga olib kelmoqda. Olimlar — xususan, Jo'rayev (2020), Ismoilova va Rasulovlarning ilmiy izlanishlari shuni ko'rsatadiki, global axborot muhitiga integratsiyalashgan yosh avlodning tarixiy tafakkuri ko'pincha milliy tarixiy xotira bilan to'qnash kelmoqda. Ta'lim tizimi orqali uzatilayotgan rasmiy tarixiy bilimlar va ommaviy madaniyat orqali shakllanayotgan tarixiy tasavvurlar o'rtasidagi tafovut tarixga bo'lgan selektiv va utilitar yondashuvlarni shakllantirmoqda.[9]

To'rtinchidan, tarixiy xotiraning raqamli maydonga ko'chishi tarixiy bilimlarning demokratik tarqalishiga yo'l ochgan bo'lsa-da, ayni vaqtda u tarixiy kontekstning buzilishi, manipulyatsiyasi va soddalashtirilishiga ham xizmat qilmoqda. Bu holat Lyotarning "meta-narrativlarga ishonchsizlik" tamoyiliga mos holda, tarixning fragmentlashtirilgan, shaxsiylashtirilgan va "tayyor" shakllarda iste'mol qilinayotganligiga ishora qiladi.[4]

Shunday qilib, tarixiy xotiraning globallashuv sharoitida shakllanishi multidisiplinar va murakkab jarayon bo'lib, unda sotsiologik, madaniyatshunoslik, tarixiy va kommunikatsion omillar birgalikda ishtirok etadi. Bu esa o'z navbatida milliy tarixiy siyosatni qayta ko'rib chiqish, raqamli madaniyatga moslashgan tarixiy ta'lim va axborot siyosatini shakllantirish zaruratini yuzaga keltiradi. Shu asosda, milliy tarixiy xotirani global omillar ta'sirida o'zligini yo'qotmasdan rivojlantirish uchun muvozanatli, ilmiy asoslangan va texnologik yondashuvlar ishlab chiqilishi zarur.[7]

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, globallashuv tarixiy xotiraga ko'p qirrali ta'sir ko'rsatadi, bir vaqtning o'zida boyitilgan, inklyuziv hikoyalar uchun imkoniyatlar taqdim etadi va madaniy bir xillik va tarixiy buzilish xavfini tug'diradi. Ushbu

murakkab o'zaro ta'sirni tushunish bizning tobora o'zaro bog'langan dunyomizda jamoaviy xotirani shakllantiruvchi kuchlarni tanqidiy tekshirishni talab qiladi.

Globallashuv sharoitida tarixiy xotiraning shakllanishi va transformatsiyasi zamonaviy ijtimoiy, madaniy va axborot muhitining asosiy muammolaridan biriga aylanmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, transmilliy kommunikatsiyalar va raqamli axborot oqimlari milliy tarixiy ongni qayta talqin qilish, uni soddalashtirish yoki marginallashtirish jarayonini kuchaytirgan. Bunday sharoitda tarixiy xotiraning faqat ilmiy asoslangan yondashuvlar orqali emas, balki zamonaviy texnologik vositalar, vizual madaniyat va ommaviy kommunikatsiya orqali shakllanishi ijtimoiy ongda tarixga bo'lgan selektiv va utilitar munosabatni paydo qilmoqda. Shuningdek, milliy ta'lim tizimi va ommaviy madaniyat o'rtasida yuzaga kelgan tarixiy tafakkurdagi dissonans, yosh avlod orasida tarixiy identitetning barqaror shakllanishiga to'sqinlik qilmoqda. Shu bois, globallashuv jarayonida tarixiy xotirani asrash va uni kelajak avlodga sog'lom shaklda yetkazish uchun milliy va global omillar muvozanatini ta'minlovchi, kompleks, ko'p darajali strategiyalar zarur.

Kelgusida bu boradagi ilmiy izlanishlar tarixiy xotiraning virtual maydondagi shakllanishi, uning sotsiopsixologik ta'sirlari va ijtimoiy ongga ko'rsatgan ta'siri ustida yanada chuqurroq tahlillar olib borishni talab etadi. Bu esa tarixni nafaqat eslash, balki uni ongli ravishda anglash va tarixiy haqiqatni himoya qilish zaruriyatini yanada kuchaytiradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
2. Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. Edited and translated by Lewis A. Coser. Chicago: University of Chicago Press.
3. Jo'rayev, M. (2020). *Globallashuv sharoitida tarixiy ong va milliy g'ururning shakllanishi*. Toshkent: Ijtimoiy fikr nashriyoti.
4. Lyotard, J.-F. (1984). *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Manchester: Manchester University Press.
5. Nora, P. (1989). "Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire". *Representations*, No. 26, Spring 1989, pp. 7–24.
6. Robertson, R. (1992). *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London: Sage Publications.
7. Smith, A. D. (2009). *Ethno-symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*. London: Routledge.
8. UNESCO. (2022). *World Heritage and Cultural Diversity: Global Report*. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
9. Ismoilova, S., Rasulov, A. (2018). *Milliy xotira va zamonaviylik: tarixiy merosni asrash muammolari*. Toshkent: Ma'naviyat.